ABDURAUF FITRATNING ILMIY-MA’RIFIY FAOLIYATI VA QATAG‘ON FOJEASI

Qo'qon shahar 4- son texnikumi

Ingliz tili fani o'qituvchisi **Sadikova Nazokat Tulkinovna**

Qo‘qon shahar 4-son texnikumi

Avtomatika va telemexanika 07-25 guruh o‘quvchisi

Najmiddinov Nasriddin

Annotatsiya. Maqolada jadidchilik harakatining yirik vakili Abdurauf Fitratning ilmiy-ma’rifiy faoliyati, uning adabiyot, tilshunoslik, tarix va musiqashunoslik sohalaridagi xizmatlari hamda 1930-yillardagi qatag‘on fojeasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Fitrat, jadidchilik, ma’rifat, Chig‘atoy gurungi, o‘zbek tili, qatag‘on, oqlanish.

Kirish

XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasining ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy hayotida katta o‘zgarishlar yuz berdi. Jadidchilik harakati xalqni jaholatdan qutqarish, yangi usuldagi maktablar ochish, milliy matbuot va adabiyotni rivojlantirish g‘oyalarini ilgari surdi. Bu harakatning eng yirik vakillaridan biri Abdurauf Fitrat (1886–1938) bo‘ldi. U shoir, dramaturg, tilshunos, adabiyotshunos, tarixchi, musiqashunos hamda jamoat va davlat arbobi sifatida o‘zbek xalqi ma’naviyati tarixida chuqur iz qoldirdi [1].

Sovet davrida Fitrat nomi uzoq yillar “millatchi” va “xalq dushmani” sifatida taqiqlab qo‘yildi, asarlari kutubxonalardan olib tashlandi. Mustaqillik yillarida uning merosiga munosabat tubdan o‘zgardi, nomi adolat bilan tiklandi va asarlari keng kitobxonlarga yetib keldi [3]. Maqolaning maqsadi – Fitratning ilmiy-ma’rifiy faoliyatini tahlil qilish va qatag‘on fojeasining mohiyatini ochib berishdan iborat.

Abdurauf Abdurahim o‘g‘li Fitrat 1886-yilda Buxoro shahrida savdogar oilasida tug‘ildi. Dastlabki ta’limni eski maktab va madrasada oldi, arab, fors va turk tillarini puxta egalladi. Yoshligidayoq Buxoro amirligidagi qoloqlik va adolatsizliklarni ko‘rib, islohotlar zarurligini anglab yetdi. 1909–1910-yillarda Istanbulga borib, u yerda tahsil oldi, turk va Yevropa taraqqiyparvarlarining g‘oyalari bilan yaqindan tanishdi [1].

Istanbulda yozilgan “Munozara” (1911) va “Bayonoti sayyohi hindi” (1911) asarlarida Fitrat jaholat, mutaassiblik va mustabid tuzumni tanqid qildi, millatni ilm-ma’rifatga chaqirdi. 1913-yilda vatanga qaytgach, u Buxoro jadidlari safida faol ishtirok etib, yangi usul maktablarini ochish, darsliklar yaratish va xalq orasida ma’rifat targ‘ib qilish ishiga bel bog‘ladi.

Fitrat ma’rifatni millat taraqqiyotining asosiy sharti deb bildi. Uning “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” (1914) asarida oilaning jamiyatdagi o‘rni, farzand tarbiyasi, ota-onaning mas’uliyati, ayolning ta’lim olish huquqi kabi masalalar ilmiy va ommabop tarzda yoritilgan [2]. “Rahbari najot” (1915) risolasida esa xalqni birlikka, ilmga va tadbirkorlikka undovchi g‘oyalar ilgari surildi.

1917-yildan keyingi yillarda Fitrat Buxoro Xalq Respublikasi hukumatida mas’ul lavozimlarda ishladi, ta’lim tizimini isloh qilish, yoshlarni chet ellarga o‘qishga yuborish ishlariga e’tibor qaratdi. 1918-yilda Toshkentda u “Chig‘atoy gurungi” adabiy-ilmiy jamiyatini tashkil etdi. Jamiyat o‘zbek tilini sofligini saqlash, uning boyligini ochib berish, milliy adabiyot va ilm-fanni rivojlantirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi. Jamiyat a’zolari orasida Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon kabi adiblar ham bor edi [3].

Keyingi yillarda Fitrat Samarqand va Toshkentdagi oliy o‘quv yurtlarida dars berib, ko‘plab shogirdlar yetishtirdi. U ilmiy faoliyatini ayniqsa o‘zbek tili va adabiyoti tarixi, folklor va musiqa sohalarida samarali olib bordi.

Fitrat tilni millatning eng qimmatli boyligi, uning ruhi va xotirasi deb bilardi. U ona tilining sofligi va ravnaqi uchun kurashib, xalq ongini uyg‘otishda til va adabiyotning o‘rni

beqiyos ekanini ta’kidladi. Uning fikricha, ta’lim ona tilida berilsagina, bola ilmni chuqur o‘zlashtiradi va millat o‘z o‘rnini topadi. Bu qarashlar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgan emas.

Tilshunoslik sohasida Fitratning “Sarf” va “Nahv” asarlari o‘zbek tili grammatikasini ilmiy asosda yoritishga qaratilgan dastlabki urinishlardan biri bo‘ldi. Unda til qoidalari xalq tilining jonli boyligiga tayanib bayon etildi. Adabiyotshunoslik yo‘nalishida “Adabiyot qoidalari” (1926) asari she’riyat va nazariyaning asosiy tushunchalarini tizimlashtirgan bo‘lsa, “O‘zbek adabiyoti namunalari” (1927) to‘plami mumtoz adabiy merosni o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qildi [3].

Fitrat musiqashunoslik sohasiga ham katta hissa qo‘shdi. “O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi” (1927) asarida shashmaqom san’atining tarixi va nazariy asoslari tahlil etildi. Bu ish milliy musiqa madaniyatini ilmiy tadqiq qilishda yo‘l ochdi.

Badiiy ijodda Fitrat she’riyat, hikoya va dramaturgiya janrlarida samarali qalam tebratdi. “Begijon” (1919), “Chin sevish” (1920), “Hind ixtilochilari” (1923), “Abulfayzxon” (1924) kabi dramalarida vatan taqdiri, milliy ozodlik, hukmdorlar mas’uliyati va xalq dardi asosiy mavzu bo‘ldi. Uning asarlari o‘zbek dramaturgiyasining shakllanishida muhim bosqich sifatida baholanadi [3].

Fitrat yaratgan asarlar o‘z davrining dolzarb muammolariga javob berishi bilan ajralib turadi. U shaxsning erkinligi, millatning o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqi, jamiyatda adolat va ma’rifat hukmronligi haqida jasorat bilan yozdi. Shu bois uning ijodi nafaqat adabiy, balki ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ham ega bo‘ldi. Fitrat dramalarida tarixiy voqealar zamonaviy muammolar bilan uyg‘unlashadi: o‘tmishdagi xatolarni takrorlamaslik, hukmdor va xalq munosabatlarida adolatni qaror toptirish g‘oyasi birinchi o‘ringa chiqadi [3].

1920-yillarning oxiridan boshlab sovet hukumati milliy ziyolilarga nisbatan shubha va bosimni kuchaytirdi. Jadidlar “millatchi”, “panturkist”, “aksilinqilobchi” deb ayblandi, ularning g‘oyalari sinfiy dushmanlik sifatida talqin qilindi. Fitrat ham ilmiy va ijodiy

faoliyatdan chetlashtirildi, asarlari tanqid ostiga olindi, matbuotda unga qarshi kampaniya uyushtirildi.

1937-yilda Fitrat hibsga olindi. Unga uydirma ayblovlar qo‘yildi, tergov jarayoni qonunbuzarliklar bilan o‘tdi. 1938-yil 4-oktabrda u Toshkentda otib tashlandi. Xuddi shu davrda Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Fayzulla Xo‘jayev kabi ko‘plab ziyolilar va davlat arboblari ham qatag‘on qurbonlari bo‘ldi [4]. Bu yo‘qotish xalqimiz ma’naviyati uchun og‘ir zarba bo‘ldi: ko‘plab ilmiy rejalar yarim yo‘lda qoldi, asarlar o‘quvchidan uzoq yillar yashirildi.

Stalin davridagi qatag‘on faqat alohida shaxslarga qarshi qaratilgan bo‘lmay, butun bir xalqning tarixiy xotirasi, tili va madaniyatiga zarba berishga yo‘naltirilgan edi. Fitrat va uning zamondoshlari xalqni uyg‘otish, ilm va ma’rifatga yetaklash yo‘lida hayotini fido qildi.

Fitrat 1956-yilda jinoyat tarkibi yo‘qligi sababli oqlandi. Ammo uning asarlari haqiqiy ma’noda xalqqa mustaqillik yillaridagina qaytdi. Hozirgi kunda Fitrat nomi maktab va oliy o‘quv yurtlarida o‘rganiladi, asarlari qayta nashr etilmoqda, ilmiy anjumanlar o‘tkazilmoqda [4, 5].

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda ma’naviyat va ma’rifat, tarixiy xotirani tiklash, yoshlar tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi [5]. Shu nuqtayi nazardan Fitrat qarashlari alohida qimmat kasb etadi. U yoshlarni ilm egallashga, chet tillarni o‘rganishga, zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirib, ularni vatan ravnaqi uchun ishlatishga chaqirgan edi. Texnika va texnologiya sohasida ta’lim olayotgan yoshlar uchun ham bu chaqiriq dolzarbdir: chunki chinakam taraqqiyot ilm, ma’rifat va yuksak ma’naviyat uyg‘unligida yuzaga keladi.

Fitrat hayotidan olinadigan eng muhim saboq shundaki, haqiqat va ilm yo‘lida sobit turgan inson o‘z zamonida qanchalik qiyinchilik ko‘rmasin, tarix uni albatta oqlaydi. Uning merosini avaylab-asrash, o‘rganish va targ‘ib qilish har bir ziyoli va har bir yosh avlod vakilining burchidir.

Xulosa

Abdurauf Fitrat o‘zbek milliy uyg‘onish davrining eng yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, uning faoliyati ma’rifat, ilm va vatanparvarlik g‘oyalari bilan sug‘orilgan. U adabiyot, tilshunoslik, tarix, musiqa va dramaturgiya sohalarida yangi yo‘llar ochdi, yosh avlodni ilm-fanga chorladi. Uning qatag‘on qilinishi esa totalitar tuzumning ziyolilarga nisbatan zo‘ravonligi yaqqol namunasidir.

Fitrat hayoti va ijodi bugungi yoshlar uchun vatanga muhabbat, ilmga intilish va haqiqat yo‘lida sobitlik timsolidir. Uning merosini o‘rganish va yosh avlodga yetkazish – tariximizni bilish, tarixiy xotirani asrash, adolat va ozodlik qadrini anglash demakdir [5].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat A. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.

2. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.

3. Qosimov B., Dolimov U., Rashidov Sh. va boshq. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004.

4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.